

יסודות הומוריסטיים ביצירת הילדים של לאה גולדברג

מאת מירי ברוך

ליד חייבת להכיל יסודות הומוריסטיים, שכן אלה מחזקים את אישיותו ואת בטחונו העצמי של הילד. ב־1936 פרסמה ל. גולדברג ארבעה שירים הומוריסטיים שבמרכזם עומדת ההתחפשות. ולפחות שניים משירים אלה ("הצפרדע" ו"השובב") הפכו עד מהרה ללהיטים.

מי ראה איך זודה לאה	ראש ירוק בלי שערות
מתחפשת לצפרדע	בחי! כדאי לראות
ירוקה היא כמו ברוש	איזה נוף! והפרצוף!
מכף רגל ועד ראש	רק אל תתחפשו לזבוב
הידיים — לא ידיים	כי יודעת זודה לאה
העיניים כפתורים,	גם לבלוע כצפרדע.

יצירה זו מבוססת על הומור של סיטור-אציה, וכמוהו כל היצירות שכתבה לאה גולדברג בחמש השנים הראשונות לכתבתה לילדים. כאן, היא מושפעת מציור קובסקי הן בצורות השיר (ראה לעיל)

ספרות הילדים של ל. גולדברג מתפרשת על-פני שלושה עשורי שנים לערך (1935—1965). משך שנים אלה חלו שינויים רבים בדרכי כתיבתה שבאים לידי ביטוי בין היתר ביחסה להומור ובדרך העלאתה את היסודות ההומוריסטיים ביצירותיה השונות:

בראשית דרכה הספרותית, ראתה ל. גולדברג, כמו משוררים רבים יוצאי מזרח אירופה, את התאוריה של קורני צ'וקוב-סקי. כ"אורים ותומים" לכותבי ספרות לילדים. בעקבות "אחד עשר העיקרים" שלו שקלה את מרבית יצירותיה במשקל ארבעת הטרוכיאים וחרזה אותן בחריזה זוגית נוסח רוסייה, של מלעיל ומלרע לסירוגין. לפי דוגמת מורה כתבה יצירות במבנה אפיזודאלי צבירי. ("דירה להשכיר", "איה פלוטו" וכן תרגמה את "פלא עץ", את "כך ולא כך" ואת "מפוזר מכפר אז"ר"), וכמוהו, האמינה שכתבה

- ראה: "בואו עננים" בעריכת ל. חובב, ספרית פועלים 1982. ה"צפרדע" — 34, "פטרייה" — 35, "החתול מתחפש" — 37, "השובב" — 38.
- ראה: מירי ברוך ומאיה פרוכטמן: "לכל ישיש יש שם", פפירוס 1982. "אותי זה מצחיק", עמ' 102.

- ראה: Chukovsky Kornei: From Two to Five, University of California Press Berkeley, L. A. 1968, p. 101—106.

- ראה: מירי ברוך: עקרונות השיר הצביר המהודק. בתוך: עיונים ביצירת ליון קיפניס, הוצאת המכללה ע"ש לוינסקי 1982.

משירי התחפשות (הומור של סיטואציה בעקבות צ'וקובסקי) דרך שירים של הר-מור וורבלי (בעקבות שלונסקי, כנראה). שירי גוננס (יחד עם אריה נבון ועוד) ואת כולם לא מצאה ראויים לפרסום* **כל אותן יצירות שנועדו לשעשע בלבד נראו לה מתאימות לעיתוני-ילדים אך לא ראתה אותן כיצירות ספרותיות של ממש. לעומת זאת, משולבים יסודות קומיים רבים מאד ביצירות אחרות משלה, כאשר היסוד הקומי מסווה מטרה זידקטית כלשהי. כך למשל הוא השיר "הפנס".**

בפתח ביתנו עומד הפנס,
מאיר כל פנים של יוצא ונכנס,
מאיר צמרתו של העץ הזקן
מאיר בלילות את הבולבול בקו.

אומרת לבולבול אשתו בולבולית
— אצלנו בקן הארה חשמלית!
זירה נהדרת, זירה לתפארת:
ביום ובלילה תמיד היא מוארת.

סוף סוף דאגו בני אדם שבעיר
את קן הציפור בחשמל להאיר
חבל שאינני יודעת לקרוא
לשוא מבזבז הפנס את אורו.

ההומור נוצר כאן, כמו בשירים רבים אחרים שלה, באמצעות התקת נקודת התצפית שבשיר לבעלי-חיים כשהם מסתכלים על הדברים מנקודת תצפית של בני-אדם. הבולבולית מפרשת את בניית

וכן ב"חובה" לכתוב הומור לילדים. ההומור כאן כולו מסוג אחד — הומור של התחפשות, ואף הפואנטה המובילה לסוג הומור נוסף חוזרת שוב לאותו אלמנט קומי. התחפשות שבה "בוחרת" דודה לאה מממשת את הביטוי היידי גרינע ז'אבע, ועצם הבחירה באוביקט ההתחפשות, צפרדע, יש בה מן היסוד הקומי המגעיל, והדוחה: לחה, קרחת, גוף ירוק, ומזכירה במידת-מה את התחפשות הילדים למפלצת (monster). עם זאת היסוד הקומי מושג כאן גם במשחקי הגודל, שהרי צפרדע היא קטנה ואינה יכולה לבלוע ילדים (כמו מפלצת) ומכאן — שכדאי לנמעני השיר לילדים שלא להתחפש לזבוב שהרי אז תוכל הגדולה, שהתחפשה לקטנה... ומתנפחת בנסיון להיות גדולה... לבלוע גם אותם...

אחת התופעות המעניינות הנחשפת עם קריאת השיר בפרספקטיבה של חמישים שנה, לערך, היא האירוניה העצמית המצויה כאן. המתחפשת היא דווקא "דודה לאה", הגיבורה שהיא גם המחברת. לעג עצמי זה מוצא את ביטויו ביצירות נוספות משלה כשגם שם היא מתארת עצמה כמכוערת (חסרת שתי שיניים קדמיות ב"נסים ונפלאות", או כמבולבלת, עצלה ומכוערת ב"ידידי מרחוב אר-נון", (בסיפור "שדה", עמ' 58 ועוד). אלא שבעוד שאת היצירות האחרות הסכימה ל. גולדברג לפרסם והם ראו אור עוד בחייה, לא ראתה את השיר ה"צפרדע" ראוי לפרסום. וכמותו את שירי התחפשות האחרים. עניין זה מעורר תחילה תמיהה, אך לקוראי מכלול יצירתה הוא עשוי להתבהר: ל. גולדברג כתבה שירים קומיים רבים מאד, החל

* ד"ר לאה חובב אשר קיבלה לידיה את עזבונה של ל. גולדברג, ההזירה חלק מן השירים לאור וחלק אחר אמור לראות אור בעתיד הקרוב.
5. מה עושות האיילות — 20.

ב"צפרדע" היא משתמשת בשני יסודות קומיים של התחפשות, במפוזר מכפר אז"ר השתמשה ברמות שונות של עיצוב מבולבל כך למשל, השיר פותח בתאור :

קם בבוקר המפוזר / ויושב על המיטה
ושואל : ישנתי כבר / או שקמתי זה עתה ?
זה שבחלון זורח / שמו הוא שמש או ירח ?
עת לקום או עת לישון ? לא כתוב על השעון
והרי ברור כשמש / כעת אני נוכח
השעה היתה כבר אמש / תשע, אז היום מחר
אוי לי אם היום-מחר / כבר אחרתי ול דבר.

המבולבל שאינו יודע לקרוא נכון את השעון, אם השעה תשע בערב או תשע בבוקר הוא מבולבל המובן רק לילד היודע לקרוא שעות על השעון ומכיר את סדרי היממה, זהו ילד מבוגר בהרבה מן הילד אשר לו מיועדות השורות :

במברשת נעליים / מצחצח הוא שיניים
נעל על רגלו נועל / ובקערה טובל...

ל. ג. מפעילה בשיר רמות שונות של פיזור ובלבול, כך שילדים בני שלוש יהנו מן הבלבול הפשוט יותר, ואילו בני השש-מונה יבינו את כל רמות הבלבול. מכל מקום, לאורך כל השיר, סוג ההומור הוא אחד אף כי הוא מעוצב ברמות קושי שונות. אולי בעקבות ביאליק או בעקבות תאורטיקנים אחרים של ספרות הילדים נהגה ל. ג. להתחשב בהתפתחות המחשבה והלשון של הילדים. כשציטטה אלוז-יות אלה בדרך כלל טכסטים מוכרים לילדים (לכלוכית, החתול במגפיים, וכו'). ומכאן שגם דרגות התחכום שבהומור התייחסו תמיד לרמתם של הנמענים בפרט טנציה.

יצירתו של שלונסקי ודבריו על ספרות

הפנס כמכוונת בשבילה ואם כך, חבל שאינה יודעת לקרוא... מטרות דידקטיות כאלה מצויות ב"דוב דובוני בן דובים מצחצח הנעלים", ב"פלא עץ" (עפ"י צ'יר-קובסקי) שידאג ש"עם הגשם השוטף לא יהיה בעיר יחף" ועוד ועוד.

היסודות הקומיים שנראו לל. ג. ראו-יים לפרסום היו אלה ששרתו מטרות נוספות בטכסט ולא רק כשעשוע בלבד. רק כך ניתן לפרש מדוע כן פרסמה את האירוניה העצמית ב"נסים ונפלאות", וב"ידי מרחוב ארנון" כששם, היסוד הקומי הוא אחד האמצעים לבניית ה"ר-אליזם" והאמינות של הטכסט ולא פר-סמה את השיר ה"צפרדע" שעיקרו בשע-שוע בלבד.

עם זאת, למרות שלא פרסמה יצירות קומיות משעשעות משל עצמה, הוציאה ל. גולדברג לאור יצירות קומיות משע-שעות משל אחרים. כזה הוא "המפוזר מכפר אז"ר" עפ"י מהרשק, "כך ולא כך" עפ"י צ'וקובסקי ואחרים.

נקודת המפנה בדרך הכתיבה ההומור-ריסטית של ל. ג. חלה לאחר הופעתו של שלונסקי בזירת ספרות הילדים הישרא-לית, עם כתיבתו את "עלילות מיקי מהו". עד ראשית עבודתה עמו אפשר להבחין שני קווים בז'נר זה. א) ההומור ביצירתה מבוסס על מצבים קומיים (הומור של סיטואציה) ולא הומור וורבלי (לשוני). ב) ההומור בכל יצירה ספרותית נבנה בדרך כלל על סוג אחד בלבד. דהיינו, אם עסק השיר בהתחפשות, היה האלמנט הקומי היחידי שבשיר — התחפשות, ואם התמקדה היצירה בעיצוב המבולבל, היו בשיר דוגמאות רבות לסוגי בלבול, אך לא הועלו סיטואציות קומיות אחרות.

של הגזמה, הישנות, מימוש ביטויים ועוד.
ביצירה אחרת מתוך מר גוזמאי הבדאי
ממומשת המטפורה המתה "איש שראשו
מלא ספרים". ביטוי זה משמש כמחמאה
לקוראי ספרים ואילו כאן :

פעם הלכתי ברחוב הראשי / שקוע במחשבות /
שור, ולפתע נפל על ראשי / ספר כבד מאד.
איך לא השגחתי ? נפל מאחור /
חיש הוא נקב בראשי את החור //
לא הספקתי לצעוק אבא ! אמא !
והנה בראשי הוא פנימה .
תיכף יהיגה רופא מסמטה /
תיכף ברחוב הציב מיטה /
ונתחני, ועשה גם תפר /
אך שכח להוציא את הספר /
מאז כל הספר אצלי בדם /
הלא משום כך אני הכס".

ביצירה זו משולבים הומור של סיטור-
אציה והומור וורבלי זה בזה. יש לשער
ששלונסקי היה רואה יצירה זו כיצירה
מצויינת לילדים אולם ל. ג. החמירה
יותר ממנו בדרישותיה מספרות הילדים.
אולי לא ראתה את היצירות הללו טובות
די ואולי לא רצתה ליצור לעצמה תדמית
של משוררת משעשעת, ליצנית כדוגמת
שלונסקי. היא העדיפה להנציח בספריה
את היצירות הליריות, והתיאוריות, ואם
שיבצה, כאמור, יצירה קומית כלשהי,
תמיד היתה זו יצירה שהכילה מסר
חינוכי, דידקטי כלשהו, אין ספק שהו-
צאה לאור של מכלול יצירתה הקומית
תעשיר את ספרות הילדים העברית אך
אולי תבנה לקוראי ל. ג. תדמית של
משוררת אחרת מזו שרצתה היא להנציח
עצמה. והדילמה, אם יש לפרסם יצירות
מן העזבון או לא — שבה ועולה.

ילדים" גרמו לשינוי ערכים בולט למדי
ביצירתה ההומוריסטית של ל. גולדברג.
שלונסקי התנער מן ההתחשבות ומן
ההבדלים שבין ספרות ילדים לספרות
למבוגרים ובנה לעיתים הומור לשוני,
ששום ילד, ויהא בעל הנסיון הספרותי
הרב ביותר — לא יוכל להבינו. שלונסקי
נהג לשבץ ביצירותיו סוגי הומור שונים
ורבים מאד, הן כאלה המבוססים על
מצבים קומיים והן כאלה המבוססים על
שבירת מטפורות, מימושן, פירוק ומשחקי
מלים. הוא לא בחל בהכנסת ה"עגה"
של הילדים לשירתו וכך, בהשפעתו, ניתן
למצוא גם בין יצירות "מר גוזמאי הב-
דאי" (1945—1946) עגה של ילדים ("נר-
לדתי בבוקר בין שש לחמש / בעיר הבי-
רה אשר שמה "שין קוף ריש") משחקים
דו משמעיים במלים ומימושי ביטויים
כגון :

שלושים מלצרים לי הגישו בסך /
שלושים טבחים לי בישלו במטבח /
אמנם הביתה באתי /
קראני אסון : התפקעתי /
אך בא הרופא והדביק את בטני /
ושוב רענן ושמה אני. /

"אני מתפקע" הוא ביטוי פיגורטיבי
של אדם שבע מאד. כאן ממומש הביטוי
וזוכה להחייאה : מר גוזמאי הבדאי אכן
התפקע, אך הרופא הדביק את בטנו.
מתוך הקטע הקטן הנ"ל, ניתן לראות
גם את עירוב סוגי ההומור בהן נוקטת
לאה גולדברג : כשמעורבים כאן יסודות

6. א. שלונסקי : "ספרות ילדים או ספרות ילדו-
תית", ילקוט אשל, ספרית פועלים 1960, עמ'
154.